

Bogdan Jastrzębski

BIBLIOTEKA HRABIÓW OSTROWSKICH Z UJAZDU

Biblioteka hrabiów Ostrowskich powstała w II połowie XVIII wieku i była gromadzona głównie w Ujeździe. Założycielem biblioteki był Tomasz Ostrowski /1735-1817/ senator wojewoda, prezes senatu Królestwa Polskiego, wybitny działacz polityczny przełomu XVIII i XIX wieku. O księgozbiorze Tomasza Ostrowskiego brak pewnych informacji. Z racji zainteresowań i poczynań Ostrowskiego, należy przypuszczać, że były to trzy grupy piśmiennictwa. Pierwsza, to książki o treści ekonomiczno-rolniczej¹. Były one pomocne przy pracach prowadzonych nad porządkiem, rozbudowywaniem i uprzedyskutowaniem m.in. dóbr Tetyów, Ujazd, Helenów. Drugą grupą wydawnictw były książki o treści religijnej. Ostrowski, będąc gorącym katolikiem, dużo czasu poświęcał studiowaniu literatury religijnej. Posiadał w swojej bibliotece modlitewniki, rozmyślenia, katechizmy oraz literaturę apologetyczną². Wreszcie trzecia grupa piśmiennictwa, to m.in. zbiory ustaw sejmowych i inna literatura związana i pomocna w działalności Ostrowskiego jako posła, senatora, a na koniec prezesa senatu³.

Tomasz Ostrowski prawdopodobnie nie posiadał żadnych znaków własnościowych w postaci ekslibrisów, supereklibrisów czy pieczęci, które umieszczałyby na swoich książkach. Należy przypuszczać, że część lub całość swojego księgozbioru podpisywał ręcznie. Świadczy o tym m.in. Zbiór ustaw sejmowych opatrzony podpisem "Tomasz Ostrowski Kasztelan Czerski". Niestety znany jest tylko ten jeden druk, noszący bezsprzecznie dowód przynależności do księgozbioru Tomasza Ostrowskiego. Nie ma więc możliwości ustalenia nawet przybliżonej liczby książek, jakie posiadał. Liczba ta jednak musiała być niewielka. Ten mały księgozbiór nie był wynikiem zamiłowań bibliofilskich jego właściciela, ale został zgromadzony z potrzeb czysto praktycznych oraz pobudek religijnych.

Trudno więc właściwie mówić tu o "bibliotece". Był to po prostu podręczny księgozbiór domowy rolnika, prekursora przemysłu oraz posła i senatora.

Prócz tego księgozbioru, Tomasz Ostrowski zgromadził wiele dokumentów z okresu swojej działalności politycznej jako podskarbi nadworny koronny, minister skarbu, a szczególnie jako prezes senatu Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego⁴.

Drugim właścicielem biblioteki był Antoni Ostrowski /1782-1845/ senator, wojewoda, dowódca Gwardii Narodowej w okresie powstania listopadowego, aktywny działacz emigracyjny. Już od wczesnej młodości rozpoczął on gromadzenie książek z zakresu ekonomii i rolnictwa⁵. Stanowiły one podstawę teoretyczną późniejszych prac nad dynamicznym uprzemysłowieniem dóbr odziedziczonych po ojcu. Były jednocześnie zaczątkiem poważnej biblioteki o charakterze ekonomiczno-prawno-historycznym.

W 1817 roku Antoni odziedziczył po Tomaszu m.in. dobra Ujazd z przylegającymi wsiami oraz przejął księgozbiór i archiwum domowe. Zbiory te zasilily bibliotekę i archiwum Antoniego. Około 1822 roku Antoni przeniósł się wraz z biblioteką do pałacu w Tomaszowie⁶. Aż do 1830 roku gromadził systematycznie książki, powiększając swój księgozbiór zarówno o literaturę polską jak i zagraniczną. Tej drugiej przybywało stosunkowo więcej.

Po upadku powstania, Ostrowski opuścił ojczyznę wraz z synami Tomaszem, Krystynem, Stanisławem i zięciem Piotrem Michałowskim. Po przybyciu do Francji zamieszkał kolejno w Fontainebleau, St. Germain, a następnie w Wersalu⁷. Po znalezieniu się na emigracji Antoni Ostrowski podjął ze wzmożoną aktywnością działalność polityczną. Wobec braku biblioteki, która prawie w całości pozostała w Tomaszowie, musiał rozpocząć gromadzenie księgozbioru od początku. Zaczątkiem nowej biblioteki było kilkanaście lub kilkadziesiąt książek, które udało mu się w pośpiechu zabrać z Tomaszowa⁸.

W kraju tymczasem sądy wydawały zaocznie wyroki na emigrantów oraz następowały masowe konfiskaty dóbr uczestników powstania. Antoni Ostrowski, jak wielu innych, został "skazany zaocznie na karę śmierci przez powieszenie"⁹. Wraz z konfiskatą dóbr Tomaszów, Ujazd i innych, została przejęta przez władze carskie biblioteka pozostawiona w pałacu w Tomaszowie. Po opuszczeniu przez Antoniego Ostrowskiego pałacu w Tomaszowie, stał on przez jakiś czas nie zamieszkanym i nie zabezpieczonym. W 1833 roku dzierżawcą pałacu i

dóbr tomaszowskich został Jakub Kompner. "12 października 1835 r. została sporządzona specyfikacja książek w bibliotece Tomaszowskiej pozostawionych przez hr. Ostrowskiego, a przejętych przez dzierżawcę tych dóbr w latach 1835-1836 Jakuba Kompnera"¹⁰.

Specyfikacja ta zawierała ogółem 400 tytułów w 813 woluminach, a w podziale na języki przedstawiała się następująco:

Dzieła	Liczba tytułowa	Liczba woluminów
Polskie	90	155
Francuskie	174	465
Niemieckie	78	120
Łacińskie	47	57
Włoskie	11	16

W poszczególnych działach książki miały własną numerację¹¹. Były to głównie dzieła prawnicze /dzienniki praw, prawo cywilne i karne, ustawy Napoleona i Jagiellonów/, jak i dotyczące dziejów współczesnych. Sporo było literatury rolniczej, traktującej zarówno o uprawach, jak i hodowli, np. koni. Ważną część biblioteki stanowiły podręczniki z zakresu gramatyki, algebry, geometrii, fizyki itp. Ponadto w bibliotece, prócz literatury religijnej, istniała literatura powieściowa i poezje, m.in. I.Krasieckiego, F.Karpińskiego. Było tam jeszcze kilka książek z zakresu wojskowości, jak np. regulaminy wojskowe oraz jeden katalog książek polskich u Glücksberga. Książki te zostały wycenione w dniach 21-23 listopada 1835 roku przez księgarza Zygmunta Szteblera na 637 złp i 2 gr¹².

W grudniu 1835 roku Komisja Rządowa Województwa Mazowieckiego podjęła decyzję o licytacji biblioteki po Antonim Ostrowskim. Brak dokładnej daty licytacji. Przymuszczalnie musiała ona nastąpić na przełomie grudnia i stycznia, ponieważ 15 grudnia rozwieszono w Warszawie obwieszczenia o tej licytacji¹³. Przed licytacją księgozbiór musiał być zakwalifikowany do sprzedaży przez cenzurę. 10 tytułów zostało zakwestionowanych jako pozycje zakazane i nie mogące być dopuszczone do sprzedaży.

Wśród książek zatrzymanych przez cenzurę znalazły się m.in.: J.U.Niemcewicz: "Napomnienia względem dobra publicznego", Warsza-

szawa 1814; A. Popławski: "Zbiór niektórych materii politycznych", Warszawa 1774 /dzieło o ekonomii politycznej, rządach, władzy królewskiej, wojnie, wojsku i handlu/; "Opisanie formy obrad Rzezypospolitej weneckiej, genueńskiej, szwajcarskiej, angielskiej, szwedzkiej, rzeszy niemieckiej z przydaniem zaszłej w tych czasach odmiany w jej rządzie", Warszawa 1783: "Myśli moje przy kominku", Warszawa ok. 1791 /praca o dawnych i nowych metodach wychowawczych/¹⁴.

Licytacja była prowadzona przez Antoniego Więckowskiego. Z 390 tytułów wystawionych do licytacji sprzedano 327. Nie sprzedanych pozostało 30 tytułów francuskich, 28 tytułów niemieckich i 5 tytułów łacińskich¹⁵. Dalszych informacji na temat licytacji niestety nie ma. Nie wiadomo, kto brał udział i w jakie ręce trafiły książki z biblioteki Antoniego Ostrowskiego. Jeśli chodzi o książki, które nie znalazły nabywców, to najprawdopodobniej pozostały one nadal w pałacu w Tomaszowie. Natomiast książki, których nie dopuszczono do licytacji, zostały prawdopodobnie przejęte i zniszczone przez cenzurę.

Tak została rozproszona pierwsza biblioteka Antoniego Ostrowskiego zgromadzona w kraju. Należy pamiętać, że w skład tej biblioteki wchodził również księgozbiór Tomasza Ostrowskiego, który to księgozbiór razem z tą biblioteką został bezpowrotnie rozproszony.

Prócz tego księgozbioru, Antoni Ostrowski pozostawił w kraju część archiwum rodzinnego, w którym znalazły się m.in. mapy generalnego kwatermistrzostwa sztabu z roku 1820¹⁶.

W czerwcu 1841 roku Antoni Ostrowski wraz z Antonim Pociśzewskim, Ksawerym Godebskim i Hipolitem Klimaszewskim zawiązali w Wersalu "Stowarzyszenie biblioteki wileńskiej". Miało ono na celu założenie za granicą księgozbioru polskiego, z myślą ofiarowania go, jako własności narodowej, Bibliotece Akademii Wileńskiej. Członkowie tego stowarzyszenia gromadzili w Wersalu książki i inne cenne pamiątki narodowe. Ostrowski złożył w Bibliotece Wersalskiej dublety ze swojego prywatnego księgozbioru. Złożył tam również pewną część rękopisów. Były to źródła do czasów jemu współczesnych oraz materiały do życiorysu Tomasza Ostrowskiego¹⁷.

W 1843 roku Antoni Ostrowski przeniósł się z całą rodziną do nowo zakupionego majątku w Les Madéres nad Loarą. Sprowadził tam również swoją bibliotekę zgromadzoną w Wersalu. Po dwóch latach,

4 grudnia 1845 roku Antoni zmarł, pozostawiając bibliotekę liczącą 304 tytuły w 538 woluminach¹⁸. Był to księgozbiór mniejszy od pozostawionego w kraju, ale bardziej zróżnicowany, zarówno pod względem treści, jak i pod względem językowym. W jego skład wchodziły książki w dziewięciu językach. Najbogatszy był dział zawierający książki francuskie liczący 156 tytułów w 359 woluminach. Drugi co do wielkości był dział książek angielskich liczący 49 tytułów w 66 woluminach. Następne działy zawierały¹⁹:

Książki	Liczba tytułów	Liczba woluminów
Łacińskie	36	42
Polskie	23	24
Hiszpańskie	14	14
Niemieckie	9	12
Włoskie	6	7
Rosyjskie	6	7
Greckie	5	7

W przeważającej większości był to księgozbiór historyczny i mimo dużej liczby dzieł obcojęzycznych, można mówić o jego polskim charakterze. Ogólnie, książki polskie i polonika stanowiły około 15% całego zbioru. Współczesna literatura obca w ponad 10% była literaturą dotyczącą polskiej historii współczesnej, ze szczególnym uwzględnieniem rozbiorów i powstania listopadowego. Polonika występują w literaturze łacińskiej - 20 tytułów, w literaturze francuskiej - 17 tytułów, w literaturze angielskiej - 2 tytuły, w rosyjskiej - 1 tytuł. Ogółem były 32 tytuły. W literaturze niemieckiej, włoskiej, hiszpańskiej i greckiej poloników nie stwierdzono²⁰. Prócz tych cennych z narodowego punktu widzenia książek, biblioteka zawierała ciekawe stare druki. W dziale książek łacińskich, liczącym 36 tytułów, znajdowało się 20 starych druków, a wszystkie to polonika. Z tego trzy z XVI, pięć z XVII i dwanaście z XVIII wieku. Były to m.in. takie dzieła, jak: Andrzeja Frycza Modrzewskiego: "De republica emendanda" z 1559 r., wyd. w Bazylei przez J. Oporina; "Opera Stanisława Hozjusza" z 1562 r., wyd. w Paryżu; "Jerosolymitana Peregrinatio" Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła, wyd. w 1614 r. w oficynie Plantinów w Antwerpii; "Historia universalis civilis et ecclesiastica" Jana Jonstona z 1633 r.,

wyd. w Lyonie; "Monita politico-moralia" Andrzeja Maksymiliana Fredry, wyd. w Gdańsku w 1604 r.; "Opera heroica" Antoniego Pońskiego z 1739 r., wyd. w Warszawie. Ponadto znajdowały się tam cztery zbiory poezji Macieja Kazimierza Sarbiewskiego z lat 1646, 1647, 1753, 1759, wydane w Antwerpii, Wrocławiu i Paryżu.

W dziale książek francuskich było 17 poloników, w tym 5 starych druków. Były to m.in.: Contant Dorville: "Les fastes de la Pologne et de la Russie", Paryż 1769-1770, t. 1,2; Ménéce M: "Histoire de la Revolution de Pologne en 1791", Paryż 1792; Massuet Piotr: "Histoire des Rois de Pologne et du gouvernement de ce Royaume", Amsterdam 1733; Lindsey Teofil: "Le partage de la Pologne en sept dialogues, en forme de drame, ou conversation entre des personnages distingues, dans laquelle on fait parler les interlocuteurs conformement leurs principes et á leur conduite, Londyn 1776; Coyer Gabriel Franciszek: "Histoire de Jean Sobieski, Roi de Pologne", Warszawa 1761.

Antoni Ostrowski dla swojego księgozbioru, zarówno tego pozostawionego w kraju, jak i tego zgromadzonego we Francji nie posiadał ekslibrisu ani supereklibrisu. Księgozbiór zgromadzony w Tomaszowie oznaczał okrągłą pieczęcią z herbem Rawicz i Topór oraz napisem "Stempel Ekonomiczny JW Antoniego Ostrowskiego". Ponadto książki swoje oznaczał odręcznym podpisem. Znane są dwa rodzaje tych podpisów. Jeden z nich brzmiał "Antoine-Jean Comte Ostrowski" z dopiskiem "w maderach".

Trzecim właścicielem biblioteki został czwarty syn Antoniego, Stanisław /1812-1889/. Początkowo przebywał on wraz z ojcem na emigracji. Po jego śmierci wyjechał do Krakowa, a następnie po ogłoszeniu amnestii dla uczestników powstania listopadowego, po 1850 roku powrócił do Królestwa. Po przyjeździe z zapalem kontynuował rozpoczęte jeszcze na emigracji gromadzenie własnego księgozbioru. Początkowo w kręgu jego zainteresowań były książki historyczne, religijne, różnego rodzaju podręczniki oraz poezja rewolucyjna. Po pewnym jednak czasie zainteresowania te zostały poszerzone o książki geograficzno-podróżnicze oraz przewodniki. Brak spisu, który przedstawiałby w całości bibliotekę Stanisława. Zachowały się tylko spisy dwóch fragmentów księgozbioru. Pierwszy z nich to: "Spis dzieł, książek, broszur ... przesłanych do Biblioteki Polskiej /w Paryżu/, jako depozyt przez Stanisława Ostrowskiego". Drugi spis zawierał kilkadziesiąt książek wyłączonych z biblioteki z nieznanymi powodów i z niewiadomym przeznaczeniem.

Depozyt przeznaczony dla Biblioteki Polskiej w Paryżu został przesłany przez Stanisława po 1863 r., liczył on ogółem 131 tytułów w 136 woluminach. W tej liczbie było ponad 60 tytułów polskich książek, broszur i pojedynczych wierszy. Były to głównie wydawnictwa o treści narodowej i rewolucyjnej, m.in. "Jana Kiłińskiego szewca, a zarazem pułkownika 20 regimentu, Pamiętniki", Warszawa 1830; L.J.: "Listy czyli postrzeżenia o rządzie sprawiedliwości i administracji w Królestwie Polskim", Warszawa 1830; "Mowa na zgon ks. J. Poniatowskiego /wierszem/, Łomża 1813; Niemojewski Wincenty: "Głos zastępcy ministra spraw wewnętrznych i policji miany w izbach połączonych na sesji 24 stycznia 1831 r.", Warszawa 1831; Mochnacki Maurycy: "Pierwsza broszura. Co rozumieć przez rewolucję w Polsce", Warszawa 1830; "Rozmowa między dwoma obywatelami o powodaach i skutkach dzisiejszej rewolucji", Warszawa 1830; Słowacki Juliusz: "Oda do wolności", Rzym, Warszawa 1830; "Dwa dni zwycięstwa pod dowództwem Skrzyneckiego", Warszawa 1831; "Pieśni ojczyste", Warszawa 1830. Z wydawnictw obcych na uwagę zasługują dwa polonika: Sacchini Franciszek: "Vita B. Stanisłai Kostkae Poloni e Societate Jesu", Wiedeń 1670 oraz "Anekdoten und Züge aus dem polnischen Freiheitskampfe", Ulm 1832. Brak niestety wiadomości, czy ten fragment biblioteki Stanisława Ostrowskiego miał być depozytem czasowym, czy też miał tam pozostać na stałe²¹.

Jeśli chodzi o drugi fragment biblioteki, to nie wiadomo, z jakiego powodu został on wyodrębniony z całości. Spis tego fragmentu został wykonany najprawdopodobniej po 1869 roku. Ta część zawierała ogółem 74 tytuły w 85 woluminach. Były to książki w czterech językach: polskim, francuskim, niemieckim i łacińskim. Książek polskich było 39 tytułów w 42 woluminach, francuskich 25 tytułów w 27 woluminach niemieckich 5 tytułów w 10 woluminach i łacińskich 5 tytułów w 6 woluminach. Był to zbiór literatury głównie z zakresu geografii i historii.

Wśród książek polskich były m.in. następujące pozycje: Czar-kowski Piotr: "Krótki wykład jeografii powszechnej", Warszawa 1855; Herkner Józef: "Atlas geograficzny", Warszawa 1854; Kołodziński B.: "Geografia powszechna dla użytku uczącej się młodzieży według najlepszych źródeł ułożona", Warszawa 1861; "Dzieje Polski w dwudziestu czterech obrazach, skreślone dla użytku braci włościan przez Kazimierza Góralczyka, ozdobione 24 drzeworytami kolorowymi", Warszawa 1863; Ilinioka Maria z Majakow-

skich: "Ilustrowany skarbczyk polski", Warszawa 1861; Lelewel Joachim: "Dzieje Polski", Warszawa 1829; Smaragdow S.: "Krótki rys historii powszechnej, dla początkującej młodzieży", Warszawa 1851. Trudno jest obecnie stwierdzić, czy ten drugi fragment biblioteki został z nią ponownie połączony. Brak na ten temat jakichkolwiek informacji.

O głównej części księgozbioru Stanisława Ostrowskiego wiadomo niestety niewiele. Stanisław interesował się literaturą geograficzno-podróżniczą oraz historyczną i do tego działu nabył wiele wydawnictw źródłowych, atlasów i książek w różnych językach, głównie francuskim²². Biblioteka mieściła się w pałacu w Ujeździe, mimo że Stanisław od 1877 roku większość czasu spędzał w podróży²³.

Bibliotekę po Antonim, znajdującą się w Les Madéres, Stanisław sprowadził do kraju dopiero po pewnym czasie. Prócz biblioteki, Stanisław otrzymał od ojca dużo dokumentów rodzinnych. Były to głównie dokumenty po Władysławie Ostrowskim, marszałku Sejmu z 1831 roku²⁴. Dokumenty te otrzymał jeszcze w Wersalu. Były tam m.in. "dokumenty polityczne z roku 1830-31, korespondencja z lat 1830-31, dokumenty dotyczące Wysockiego i Mochneckiego, dokumenty dotyczące się oblężenia Gdańska, wspomnienia o życiu Tomasza Ostrowskiego, dokumenty dotyczące archiwum sejmowego, listy Tomasza Ostrowskiego do Władysława, papiery dotyczące interesów Antoniego, heraldica rodziny Ostrowskich, papiery dotyczące się Biblioteki w Wersalu"²⁵.

Ponadto, po przyjeździe do kraju Stanisław Ostrowski czynił starania o zwrot papierów skonfiskowanych Antoniemu po 1831 roku. Dnia 10 lipca 1855 roku wystosował podanie do Rządu Gubernialnego w tej sprawie, załączając spis skonfiskowanych dokumentów. Były to głównie dokumenty dotyczące poszczególnych dóbr Ostrowskich, zarówno w Królestwie, w Galicji, jak i na Ukrainie. Wśród skonfiskowanych papierów były również akta dotyczące egzekucji testamentu Prymasa Antoniego Ostrowskiego. Starania podjęte przez Stanisława zostały najprawdopodobniej uwieńczone sukcesem, ponieważ wiele z wymienionych akt zachowało się do dziś w archiwum rodzinnym w AGAD.

Księgozbiór swój Stanisław oznaczał ekslibrisem przedstawiającym herb Rawicz i napis w prostokątnej ramce "z Księgozbioru Stanisława hr. Ostrowskiego". Ponadto stosował on owalną pieczęć z koroną hrabiowską i inicjałami "S.H.O".

Kolejnym właścicielem biblioteki po śmierci Stanisława został jego syn Juliusz /1854-1917/, znany heraldyk przełomu XIX i XX wieku, autor "Księgi herbowej rodów polskich", Warszawa 1897-1906. W chwili śmierci ojca, miał on już 35 lat, własne ugruntowane zainteresowania oraz własny księgozbiór. Od samego początku jego zbierackie zainteresowania szły w dwóch kierunkach. Gromadził dzieła o treści religijnej oraz o treści historyczno-heraldycznej. Zainteresowania pierwszym rodzajem literatury wynikały głównie z pobudek światopoglądowych. Juliusz był żarliwym katolikiem i czynnym członkiem wielu zrzeszeń i organizacji katolickich. Wiele czasu poświęcał na studiowanie literatury religijnej. Wiele książek i broszur sam tłumaczył, wydawał bądź finansował. Stąd duża liczba tej literatury w bibliotece Juliusza. Była ona podzielona na następujące grupy piśmiennictwa: Apologie, Katechizmy-teologia-prawo kościelne, Modlitewniki i rozmyślenia, Religia-Pismo święte-egzegeza. W całości literatura religijna liczyła 511 tytułów w 721 woluminach²⁶. Poszczególne działy liczyły:

Dział	Liczba tytułów	Liczba woluminów
Apologie	157	238
Katechizmy	70	118
Modlitewniki	251	303
Religia	33	62

Był to dość pokaźny zbiór literatury o charakterze religijnym zgromadzony przez osobę świecką.

Drugi rodzaj literatury związany był ściśle z zainteresowaniami historyczno-heraldycznymi. W ciągu całego swojego życia Juliusz zgromadził wiele cennych herbarzy i ksiąg genealogicznych, począwszy od najstarszych polskich wydawnictw tego typu, aż po dzieła J. Lelewela: "Histoire de Pologne ... Atlas contenant les tableaux chronologiques et genealogiques, et les Cartes geographiques de différentes epoques", Lille 1844; S. Mieroszewskiego: "Kilka uwag do rozprawy Lelewela o herbach", Kraków 1873; "Polnische Heraldik", Berlin 1883; "Heraldyczny podręcznik i monografie genealogiczno-historyczne", Kraków 1888; "Kilka słów o heraldyce polskiej", Kraków 1887; F. Piekosińskiego: "Herbarz szlachty witebskiej", Kraków 1896; "Heraldyka polska wieków średnich", Kraków 1899; "Herold polski" /czasopismo/; A. Małockiego: "Studia he-

heraldyczne", Lwów 1890, t.1,2; A.Chmiela: "Materiały sfragistyczne", Kraków 1897; "Pieczęcie żydowskie", Kraków 1899²⁷. Juliusz Ostrowski posiadał również liczne i bardzo cenne heraldyczne dzieła francuskie i niemieckie. Pod koniec jego życia, była to jedna z najbogatszych kolekcji literatury heraldycznej w Polsce²⁸.

W wyniku połączenia biblioteki odziedziczonej po Stanisławie z biblioteką własną, Juliusz stał się właścicielem wartościowego i dość wszechstronnego księgozbioru, wzbogaconego jeszcze dodatkowo o książki z zakresu socjologii i historii sztuki. Kładł on również nacisk na to, aby w bibliotece znalazły się najważniejsze i najcenniejsze druki polskie. Udało mu się "nabyć w kraju i za granicą wiele cieniów typograficznych"²⁹. Były to m.in.: "Nowy Testament" z 1497 r.; "Margarita decreti seu tabula martiniana decreti", 1499; "Quaestiones Magistri Michaelis Parisiensis", Kraków 1512; Seklucjan Jan: "Catechismus to jest krótka a prosta nauka k temu przydana krótka nauka czytania i pisania", Królewiec 1549; Schotenaius Herman: "De vita honesta sive virtutis". "O cnocie abo żywocie człowiekowi przystojnym", 1543; Rej Mikołaj: "Zwierzyniec. W którym rozmaitych stanów ludzi, zwierząt i ptaków, kształty, przypadki i obyczaje są właśnie opisane", Kraków 1562; Bielski Marcin: "Kronika Polska", Kraków 1597; Kochanowski Jan: "Fraszki", Kraków 1617; Kochanowski Jan: "Fragmenta abo pozostałe pisma", Kraków 1617; Śmiglecki Marcin: "O lichwie wyderkach czynszach, spólnych zarobkach, arendach i samokupstwie krótka nauka", Kraków 1619; Gomółka Mikołaj: "Melodie na Psalterz Polski", Kraków 1580; Klonowicz Sebastian: "Worek Judaszowy z czterech skór zeszyty", Kraków 1603; Heveliusz Jan: "Selenographia sive lunae descriptio", Gdańsk 1643; Starowski Szymon: "Reformacja obyczajów polskich powtórę wydana i przydatkami od autora rozszerzona", 1655; Tenże: "Robak sumienia złego człowieka niebogobojnego i o zbawienie niedbałego". /po 1655/; Czarniecki Stanisław: "Compendium feroulorum", Kraków 1682.

Ponadto udało mu się nabyć paseset wartościowych rękopisów i autografów z różnych epok. Do najcenniejszych należały m.in. "List T.Kościuszki w sprawie chłopskiej, List Aleksandra I o sprawie polskiej na Kongresie Wiedeńskim, akta dotyczące śledztwa w Towarzystwie Patriotycznym w r. 1827 w związku z buntami dekabrystów, listy Mickiewicza i Krasińskiego, trzy wykłady Mickiewicza o literaturze słowiańskiej, balladę Chopina, mszę Moniuszki i wiele innych"³⁰.

Biblioteka Juliusza była gromadzona i przechowywana głównie w Warszawie, w mieszkaniu przy ulicy Pięknej 14. Tylko część biblioteki znajdowała się w Ujeździe, gdzie Juliusz przebywał czasowo /był to księgozbiór po Stanisławie/.

Księgozbiór swój Juliusz oznaczał ekslibrisem, pieczęcią oraz stemplem. Ekslibris przedstawiał herb Rawicz na tarczy, o którą wspiera się dwóch mocarzy z maczugami, a u ich stóp widnieje napis "Dei servus sum". Poniżej znajduje się tekst "Ex libris Comitum Ostrowski". Ekslibris jest drzeworytem, a został wykonany przez nieznanego twórcę w końcu XIX wieku³¹. Pieczęć została wykonana w kształcie litery omega z wrysowanym w środek herbem Rawicz, a na obwodzie umieszczono tekst: "Initium sapientiae timor Domini". Pieczęć odciskano zwykle tuszem czerwonym³². Stempel stosowany przez Juliusza zawierał tekst: "Hr. Ostrowski Piękna 14". Wykonywany był również tuszem czerwonym.

Oprócz biblioteki, Juliusz odziedziczył po Stanisławie, jako jego najstarszy syn, również całe archiwum rodzinne wzbogacone przez kolejne pokolenia właścicieli. I on, prócz dokumentów czysto osobistych, powiększył je o wiele cennych pozycji. Wiele rękopisów kupionych przez Juliusza, a wspomnianych wcześniej, trafiło do tej kolekcji.

Kolejnym i właściwie ostatnim właścicielem biblioteki, po śmierci Juliusza, został jego syn Jan /1894-/. Nie był on tak żarliwym zbieraczem książek, jak jego ojciec czy dziad, ale doskonale znał wartość rodzinnej biblioteki. Z tego też względu postanowił cały, dotychczas rozproszony księgozbiór zgromadzić w jednym miejscu. Miejscem tym miał być pałac w Ujeździe. Do tej pory bowiem znajdował się tam tylko księgozbiór po Stanisławie. Przewiezienie biblioteki po Juliuszu z Warszawy, z ulicy Pięknej 14 do Ujazdu, nastąpiło najprawdopodobniej w 1924 roku. Do pałacu w Ujeździe zostały sprowadzone również książki z pałacu w Tomaszowie. Te ostatnie były to prawdopodobnie książki po Antonim, które nie znalazły nabywców na aukcji przeprowadzonej na przełomie 1835 i 1836 roku. Jest zupełnie możliwe, że książki te mogły szczęśliwie przetrwać przez blisko sto lat, tym bardziej, że pałac w Tomaszowie odkupiony przez Stanisława już w 1861 roku, do 1939 roku był cały czas w rękach rodziny Ostrowskich. Na przełomie 1937 i 1938 roku do Ujazdu zostały przywiezione również zbiory stanowiące wyposażenie mieszkania Tomasza Ostrowskiego z Poznania³³. Wiele książek z tego zbioru było oznaczonych "pseudoekslibrisem" "Depozyt JWP Toma-

szostwa hr. Ostrowskich z Poznania". Książki te zostały połączone z biblioteką Jana³⁴.

Tak zgromadzoną bibliotekę Jan uzupełnił jeszcze dziełami przyrodniczymi. Dokładna liczba książek w bibliotece ujezdzkiej jest nie znana. Były one ułożone w szafach i skrzyniach, bez uwzględnienia działów i epok. "Na podstawie ilości książek znajdujących się na jednej półce można ustalić całość księgozbioru na około 7500 tomów. Uporządkowaniem biblioteki wedle projektu właściciela miał zająć się brat hrabiego Jana, benedyktyn Jozafat Ostrowski, niepośledni i zamiłowany bibliofil"³⁵. Niestety plany te nie zostały zrealizowane. We wrześniu 1939 roku ojciec Jozafat zginął w Warszawie nie wykonawszy powierzonej mu pracy. Tak więc ta duża i wszechstronna biblioteka nie doczekała się uporządkowania i własnego katalogu.

Okres od września 1939 roku do października 1944 roku biblioteka przetrwała w pałacu w Ujeździe w stanie prawie nienaruszonym. Dopiero w październiku 1944 roku doszło do jej konfiskaty przez władze niemieckie, o czym informuje dokument z 16 X 1944 roku wydany przez komórkę NSDAP w Tomaszowie Maz. Początkowo księgozbiór został przewieziony z Ujazdu do Tomaszowa, a następnie do Bodzentyna koło Kielc, gdzie umieszczono go w miejscowej szkole³⁶. Niestety, dalsze jego losy nie są znane, mimo podjętych poszukiwań jesienią 1978 roku. Jeżeli księgozbiór przetrwał ostatni okres wojny i ocalał, to prawdopodobnie prędzej czy później zostanie odnaleziony w jakiejś bibliotece lub zbiorach prywatnych.

Na szczęście nie cała biblioteka została skonfiskowana przez Niemców. Ocalał pewien jej fragment, zapewne nie przypadkowo, ale dzięki planowemu działaniu właścicieli. W ukrywanej przed Niemcami skrzyni znalazła się pewna liczba cenniejszych wydawnictw, głównie z zakresu heraldyki. Znalazły się tam pojedyncze egzemplarze książek z biblioteki po Tomaszu i Antonim.

Pewien bardzo fragmentaryczny obraz scalonej przez Jana Ostrowskiego biblioteki, może dać opis jej lustracji dokonany przez Tadeusza Seweryna w 1925 roku³⁷. Oglądając bibliotekę rodzinną Ostrowskich, zwrócił on uwagę na cenniejsze druki. Z racji nieuporządkowania księgozbioru trudno przypuszczać, że dotarł on do wszystkich wartościowych pozycji, ale z tego co widział i opisał wynika, że biblioteka, głównie dzięki Juliuszowi, była zasobna w cenne druki polskie z XV, XVI, XVII i XVIII wieku. W wielu przypadkach były to pierwsze wydania bądź egzemplarze wręcz unikalne.

Nie wymieniając ich z tytułu, T.Seweryn wspomina o licznych dziełach drukowanych przez Floriana Unglera, Jana Hallera, Hieronima Wietora, Macieja Wierzbietę, Andrzeja Piotrkowczyka, Łazarza Andrysowicza, Jana Wolraba i innych. Przytacza również szereg dzieł, m.in. Mikołaja Reja, Jana Kochanowskiego, Jana Seklucjana, Marcina Bielskiego, Mikołaja Gomółki, Sebastiana Klonowicza, Szymona Starowolskiego itp.³⁸.

Jan Ostrowski do oznaczania swoich książek stosował pieczętkę z tekstem "J.K.Ostrowski Ujazd p. Brzeziński".

W pałacu w Ujeździe znajdowało się również archiwum rodzinne, które przeszło prawem spadku w ręce Jana jako dziedzica Ujazdu. Prawie cały okres okupacji przeleżało ono w pałacu w Ujeździe. Dopiero pod koniec wojny zostało częściowo zniszczone w wyniku planowej działalności okupanta. Jedynie część dokumentów została zabezpieczona przez rodzinę, a po wyzwoleniu trafiła do Tomaszowa Maz., do byłego pałacu Ostrowskich. W 1949 roku dokumenty te zostały przekazane do Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie i przechowywane są tam do dnia dzisiejszego.

Przypisy

¹ Korespondencja Tomasza Ostrowskiego. Archiwum Ostrowskich z Ujazdu, sygn. 23. Archiwum Główne Akt Dawnych.

² Tamże.

³ List Juliusza Ostrowskiego z Krakowa do autora niniejszego artykułu z 25.06.1979 r.

⁴ R.Gerber, Mały Rapperswill, "Kuźnica" 1949, nr 4, s.10.

⁵ A.Ostrowski, Album pro memoria. Archiwum Ostrowskich z Ujazdu, sygn. 170, AGAD.

⁶ Pałac w Tomaszowie został zbudowany w latach 1812-1822.

⁷ A.Łempicki, Stanisław hr. Ostrowski, Kraków 1889.

⁸ Tamże.

⁹ J.Kaczkowski, Konfiskaty na ziemiach polskich pod zaborem rosyjskim po powstaniach roku 1831, 1863, Warszawa 1918, s.192.

¹⁰ Archiwum Ostrowskich z Ujazdu, sygn.605. AGAD.

¹¹ Tamże.

- 12 Tamże.
- 13 Tamże.
- 14 Tamże.
- 15 Tamże.
- 16 H. Więckowska, Rękopisy Batignolskie Biblioteki Narodowej, Warszawa 1932, s.6.
- 17 Tamże, s.23. W 1855 r. Biblioteka Wersalska została wcielona do Biblioteki Batignolskiej, stanowiąc jej główny trzon w liczbie ok. 4000 tomów i broszur oraz dużą część rękopisów.
- 18 Archiwum Ostrowskich z Ujazdu, sygn. 211, s. 1-2, AGAD.
- 19 Tamże.
- 20 Tamże.
- 21 Z przyczyn obiektywnych nie sprawdzono, czy ten depozyt znajduje się nadal w Bibliotece Polskiej w Paryżu.
- 22 T. Seweryn, Księgozbiór rodzinny Ostrowskich w Ujeździe, "Silva Rerum" 1925, nr 3, s.29.
- 23 E. Chwałewik, Zbiory Polaskie, t.2, Warszawa 1927, s.263-264.
- 24 Władysław Ostrowski był bratem Antoniego.
- 25 Archiwum Ostrowskich z Ujazdu, sygn.70, AGAD.
- 26 Archiwum Ostrowskich z Ujazdu, sygn.340, AGAD.
- 27 T. Seweryn, o.c., s.29.
- 28 O.c., s.30.
- 29 O.c., s.29.
- 30 Tamże, s.29.
- 31 Tamże, s.30; W. Wittyg, Ex-librisy bibliotek polskich XVI-XIX wieku, Warszawa 1907, s.145.
- 32 W. Wittyg, o.c., s.145. Pieczęć stosowana jest do dnia dzisiejszego przez Juliusza Ostrowskiego z Krakowa jako superekslibris.
- 33 Tomasz Ostrowski był bratem Jana. Zginął w 1939 r.
- 34 List Juliusza Ostrowskiego z Krakowa do autora z 25.06.1979 r.
- 35 T. Seweryn, o.c., s.29.

36 Korespondencja Juliusza Ostrowskiego z Krakowa z autorem.
List z 14.04.1979 r.

37 T.Seweryn, o.c., s.29-31.

38 T.Seweryn, o.c., s.30.